

AGRESIVNÍ CHOVÁNÍ DOSPÍVAJÍCÍCH: PREVALENCE A ANALÝZA VLIVU FAKTORŮ Z OBLASTI RODINY, VRSTEVNICKÝCH VZTAHŮ A ŠKOLY

LADISLAV CSÉMY^{1,2}, TAMARA HRACHOVINOVÁ^{1,3}, PETR ČÁP¹, OLGA STAROSTOVÁ¹

¹CEPROS – Centrum výzkumu protidrogových služeb a veřejného zdraví, Praha

²Psychiatrické centrum Praha

³Katedra psychologie, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha

ABSTRACT

Aggressive behaviour of adolescents: prevalence and analysis of the role of family, peer and school-related factors

L. Csémy, T. Hrachovinová, P. Čáp, O. Starostová

Objectives. The major goal of the study was to describe the prevalence of specific forms of violent behaviour of adolescents in elementary schools and to analyse family, peer and school context of aggressive behaviour.

Subjects and methods. The sample consisted of adolescents from 115 randomly selected elementary schools. Schoolchildren from grades 7th, 8th and 9th were asked to fill in the on-line questionnaire via web access. The items of the questionnaire covered the topic of aggressive behaviour and its context, relationships within the family, relationships towards peers, school and teachers. In sum 3,165 students participated, the mean age was 13.9 years (SD = 0.97). Boys accounted for 52.3% of the sample.

Research questions. The exploratory study focused on two research questions: how frequently occur various forms of aggression in adolescents, and what is the role of family, peer and school-related factors in aggressive behaviour.

Statistical analysis. Descriptive statistics and χ^2 test were used to analyse the occurrence of violent behaviour; contextual relationships were analysed by application of multinomial logistic regression.

Results. Substantively significant occurrence (more than five times in the last 12 months) of aggressive behaviour was reported as follows:

verbal aggression 16.6%, physical aggression 7.5%, and vandalism to school property 3.1%. Based on the distribution of the composite variable three groups of adolescents were created: 1) with low or moderate level, 2) with increased level and a 3) with high level of aggressive behaviour. In multinomial logistic regression the following variables had statistically significant effect on dependent variable (aggressive behaviour): a good relationship with mother and father (both negatively), the use of physical punishment in the family, sociability/popularity (negatively), frequently spending time with a peers straight after school and on weekends, treated fairly by teachers (negatively), stressful nature of the school, the unpopularity of the school environment and excessive expectations from teachers. Male gender was found as a strong predictor of aggressive behaviour as well.

Study limitations. Limitations of the study result from the cross-sectional design and data based on self-reports.

key words:

aggressive behavior, adolescents, family, peer relationships, aggression toward teachers

klíčová slova:

agresivní chování, dospívající, rodina, vrstevnické vztahy, násilí vůči učitelům

Došlo: 5. 8. 2013; L. C., Čimická 223/104, 181 00 Praha 8; e-mail: lcsemy@gmail.com
Práce vznikla díky podpoře Grantové agentury České republiky, grant č. P407/10/0928.

ÚVOD

Agresivnímu chování v dětském věku a dospívání je věnována velká pozornost v oblasti teoretického i empirického výzkumu. Je to pochopitelné, protože důsledkem násilného chování bývá sociální maladaptace jak na straně útočníka, tak jeho oběti (Card et al., 2008; Coie, Dodge, 1998; Ladd, 2005). Násilné chování je také často součástí širšího spektra rizikového chování, mezi něž patří různé formy antisociálního chování nebo užívání drog (Blatný et al., 2006a; Sobotková et al., 2012).

V prostředí školy tráví děti a dospívající významnou část svého života a právě ve školním prostředí jsou projevy násilného chování faktorem, který (často významně) narušuje výukový proces, negativně ovlivňuje vztahy mezi žáky v třídních kolektivech i vztahy mezi žáky a učiteli. Děti, které jsou vystaveny soustavnému fyzickému nebo slovnímu násilí spolužáků, mají tendenci stáhnout se z výukových a jiných školních aktivit, vyhýbat se školní docházce, což má zpravidla za důsledek horší školní úspěšnost (Buhs, Ladd, Herald, 2006; Funk, 2001).

Školní násilí je vymezováno různě, v závislosti na teoretickém vymezení agresivního chování, zpravidla však zahrnuje projevy fyzické a verbální agrese a vandalismu (agrese zaměřená na ničení neživých předmětů). V tomto smyslu definuje školní násilí Hurrelmann (1990, s. 365): „Násilí ve školách zahrnuje celé spektrum činností a aktů, jejichž výsledkem je fyzická nebo psychická bolest nebo zranění způsobená jednotlivcům v prostředí školy, nebo jednání, jehož cílem je poškodit předměty v objektu školy.“

Z různých forem násilného chování v dětském věku se empirické výzkumy věnovaly nejvíce přímému fyzickému násilí, které se více vyskytuje u chlapců a je mu tradičně připisována větší nebezpečnost (podle Card et al., 2008). V osmdesátých a devadesátých letech minulého století se začaly množit práce sledující formy agresivního chování, které mají skrytější povahu. V literatuře bývají tyto formy agresivního chování označovány různě: jako nepřímá agrese (např. Feshbach, 1969) nebo sociální agrese (Cairns et al., 1989) a v posledních letech nejčastěji jako vztahová agrese (relational aggression; Crick, Ostrov, Werner, 2006). V těchto případech nepřímé agrese jde o záměrné ignorování jedince nebo jeho vyloučení ze skupiny přátel, případně určitých činností nebo akcí (např. oslava narozenin). Patří sem i vytváření negativního obrazu o jedinci prostřednictvím nepravdivých tvrzení, pomluv apod.

Přínosem pro pochopení procesů, za nichž se agresivní chování v dětském věku objevuje a v kontextu sociálních vztahů udržuje, je rozlišení reaktivní a proaktivní agrese. Dodge a Coie (1987) popisují reaktivní agresivní chování jako nepřátelské jednání, které je odpovědí na ohrožení nebo provokaci, případně reakcí na frustrující situaci. Jde o impulzivní chování spojené s negativním afektem. Proaktivní agrese je považována za instrumentální, získané chování, které může být prostřednictvím sociálního učení posilováno. Cílem proaktivní agrese je záměrné chování s cílem získat vliv nad druhými, získat nějaký předmět, výhodu nebo dominantní postavení, ovládnout určitou oblast. Dvoufaktorový model agrese (reaktivní a proaktivní) byl opakovaně prokázán jak prostřednictvím observačních studií, tak dotazníkovými šetřeními založenými na sebeuposouzení (Day, Bream, Pal, 1992; Poulin, Boivin, 2000).

Dotazová šetření zaměřená na stanovení výskytu různých forem agresivního chování ve škole mají praktický význam pro vytváření programů bezpečnosti ve škole. Příkladem studií s praktickými dopady jsou práce Funka (2001) a Wolkeho et al. (2001), které se vedle zjišťování výskytu násilného chování zaměřují také na posouzení jejich příčin a kontextu. Potvrzuje se souvislost agresivního chování s nedostatkem rodičovského dohledu na trávení volného času dětí a na jejich chování doma, slabé vazby v rámci rodiny, tlak vrstevníků a spolužáků a užívání alkoholu a drog ve skupinách školní mládeže.

Domácích studií, které se zaměřují specificky na výskyt agresivního chování ve škole, není mnoho, více je výzkumných prací domácích autorů z oblasti rizikového, resp. antisociálního chování (Blatný et al., 2006a; Blatný et al., 2006b; Sobotková et al., 2009; Sobotková et al., 2012). Ucelený přehled domácích výzkumných studií zabývajících se šikanou podala Kohout-Diazová (2009). V řadě českých prací se agresivní chování ve škole hodnotí jako faktor, který ohrožuje duševní zdraví učitelů, jejich výkonnost, příp. jako faktor přispívající k profesnímu vyhoření pedagogů (Bendl, 2004; Dan, 1998; Mlčák, 1998; Paulík, 1999). Holeček, Jirincová a Miňhová (2001) zmiňují rostoucí otevřenou agresivitu žáků jako zátěžový faktor zasluhující zvláštní pozornost. Řehulka a Řehulková (1998) diskutují agresivní chování žáků jako jeden z faktorů, který ovlivňuje školní atmosféru a přispívá k pracovnímu přetížení pedagogů, zejména žen. Všimají si také maladaptivních strategií, jimiž učitelé reagují na špatnou atmosféru ve škole, neukázněné chování žáků a pracovní zátěž (mezi ně patří užívání sedativ, kouření a spotřeba alkoholických nápojů).

Prezentovaná práce vznikla na základě výzkumu, jehož hlavním cílem bylo analyzovat rozsah a formy agresivního chování žáků ve školách. Projekt byl rozdělen do dvou částí. V jedné části byli dotazováni učitelé (Csémy et al., 2013), v druhé žáci. Pro obě skupiny byl sestaven originální dotazník. Toto sdělení má tři cíle: 1) popsat výskyt verbálního násilí, fyzického násilí a vandalismu mezi dospívajícími na druhém stupni základních škol, 2) určit skupiny školáků s nízkou, zvýšenou a vysokou úrovní agresivního chování a 3) analyzovat vliv faktorů z oblasti rodiny, vrstevníků a školy na úroveň agresivity.

METODY

Výzkumný instrument

Výzkum proběhl formou dotazníkového šetření. Dotazník pro žáky obsahoval celkem 138 položek uspořádaných do 33 celků. Byla vytvořena jak webová forma dotazníku pro on-line vyplnění, tak tištěná verze pro vyplnění na papíru. Vývoj dotazníku byl složitý, protože instrument měl 1) splnit záměr řešitelů získat poznatky o projevech agresivního chování u žáků a prostřednictvím obdobných položek získat data o percepci agresivního chování ve třídách od učitelů, 2) postihnout hlavní formy agresivního chování dospívajících, tj. slovní agrese, fyzické agrese a agrese zaměřené na neživé objekty (vandalismus), a 3) zahrnout kontext agresivního chování z hlediska faktorů v oblasti rodiny, vrstevnických vztahů a školy. Vedle otázek zaměřených na agresivitu a její souvislosti byla do dotazníku zařazena krátká forma škály agresivity Busse a Perryho (Bryant, Smith, 2001) a Inventář problémového chování (Windle, 1993), které nejsou předmětem tohoto sdělení.

Popis proměnných

Výskyt přímého agresivního chování byl zjišťován prostřednictvím následujících šesti položek: 1) hádka s někým ve třídě, že si toho všimli i jiní žáci, 2) hrubé chování a nadávky někomu ze spolužáků, 3) hrubé a urážlivé chování k některému z učitelů (*verbální agrese*), 4) s někým se popral/a, 5) napadl/a některého z učitelů (*fyzická agrese*), 6) záměrně poškodil/a nějakou školní věc nebo zařízení (*vandalismus, agrese zaměřená na neživé objekty*). Volba položek reflektovala potřebu pokrýt oblast verbální agrese, fyzické agrese a agrese vůči neživým objektům a současně pokrýt projevy agresivního chování vůči spolužákům a vůči pedagogům. U těchto šesti projevů agresivního chování byl zjišťován výskyt v posledních 12 měsících prostřednictvím čtyřstupňové frekvenční stupnice (*nikdy, jednou nebo dvakrát, třikrát až pětkrát*,

častěji). Referenční rámec posledních 12 měsíců je obvyklý v dotazových šetřeních zaměřených na rizikové chování v dospívání (Currie et al., 2012). Při výběru kontextových proměnných jsme vycházeli z práce Funka (2001), která je z kulturně blízkého prostředí (Německo) a částečně z projektu Světové zdravotnické organizace The Health Behaviour in School-aged Children, v němž je agresivní chování školních dětí jednou ze součástí široké oblasti determinant zdraví a osobní pohody (Currie et al., 2012). Konkrétní kontextové proměnné pokrývají oblast rodiny, vrstevnických vztahů a školního prostředí. Jde o proměnné, které jsou v teoretickém i empirickém výzkumu považovány za relevantní ve vztahu k agresivnímu chování v dospívání (Espelage, Bosworth, Simon, 2001; Mercy et al., 2002). Proměnné byly vybrány v rámci plánu analýz před jejich provedením. Oblast rodiny reprezentovalo následujících pět proměnných: vztah k otci a matce (pětistupňová škála od *velmi dobrý* po *velmi špatný*), pravidla v rodině a jejich kontrola (*rodiče určují pravidla toho, co smím dělat doma a venku; rodiče vědí s kým a kde trávím volný čas* – pětistupňová frekvenční škála pro odpovědi od *vždy* po *nikdy*); uplatňování tělesných trestů v rodině za nesplnění školních povinností, neprospěch nebo chování (*v posledním roce nikdy, jednou, víckrát*) a čas společně trávený s rodiči (*poměrně hodně času, méně času, skoro vůbec ne – absence společných zájmů a činností*). Z oblasti vrstevnických vztahů byly sledovány tři proměnné: oblíbenost (*mezi svými vrstevníky jsem oblíbený* se čtyřstupňovou odpovědní škálou od *vůbec nesouhlasí* po *zcela souhlasí*), čas trávený s partou hned po škole (*počet dnů v týdnu*) a čas trávený s partou o víkendech (čtyřstupňová škála od *skoro každý víkend po zřídka nebo nikdy*). Proměnné vztahující se k oblasti školy byly tyto: nadměrná očekávání ze strany rodičů a ze strany učitelů (pětistupňová škála od *naprosto souhlasím* po *naprosto nesouhlasím*), spravedlivé jednání učitelů (se stejnou stupnicí jako u předchozích položek), školní povinnosti vnímané jako stresující (s odpovědními kategoriemi *vůbec ne, jen málo, někdy trochu víc, dost hodně*) a oblíbenost školy (s možnostmi výběru těchto odpovědí *moc se mi ve škole líbí, celkem se mi ve škole líbí, moc se mi ve škole nelíbí, vůbec se mi ve škole nelíbí*).

Sběr dat

Nábor dat byl prováděn prostřednictvím on-line webové aplikace. Každé škole, která přijala účast na výzkumu, bylo přiděleno individuální přihlašovací heslo. Na toto heslo bylo možné vyplnit 30 dotazníků. Tímto omezením bylo zajištěno, že z každé školy mohla dotazník vyplnit pouze jedna školní třída. Výzkum byl zaměřen na dospívající školáky, v našem případě na žáky 7. až 9. ročníku základních škol. Oslovené školy byly vybrány s využitím náhodně generovaného výběrového algoritmu aplikovaného na elektronický registr škol. Výběr byl dvoukolový, v prvním kole bylo náhodně vybráno 175 škol, poté ve druhém kole ještě dalších 65 škol. Školy byly osloveny informačním dopisem zaslaným poštou a e-mailem. V dopise byl vysvětlen cíl výzkumu, podmínky účasti a objasněn postup při vyplňování dotazníků. Účast každé školy byla zcela dobrovolná, každé škole, která se výzkumu účastnila, byla nabídnuta odměna, která měla alespoň zčásti kompenzovat čas věnovaný výzkumu. Z oslovených škol přijalo účast celkem 115 škol, z nich 114 využilo sběr dat on-line metodou přes webové rozhraní, jedna škola z technických důvodů využila alternativní možnosti vyplňovat vytištěné dotazníky. Sběr dat na školách probíhal v době od listopadu 2010 do června 2011.

Výzkumný soubor

Dotazník vyplnilo celkem 3 165 žáků. Průměrný věk vzorku byl 13,9 roku (SD = 0,97). 52,3 % souboru tvořili chlapci. Podrobněji jsou charakteristiky souboru shrnuty v tab. 1.

Tab. 1 Charakteristika souboru

	N (%)
Pohlaví	
Chlapec	1 654 (52,3)
Děvče	1 511 (47,7)
Třída ZŠ	
Sedmá	810 (25,6)
Osmá	1 178 (37,2)
Devátá	1 177 (37,2)
Rodina	
Úplná (oba vlastní rodiče)	2 107 (66,6)
Doplněná (jeden vlastní, jeden nevlastní rodič)	523 (16,5)
Neúplná (rodina s jedním rodičem)	412 (13)
Střídavá péče	121 (3,8)

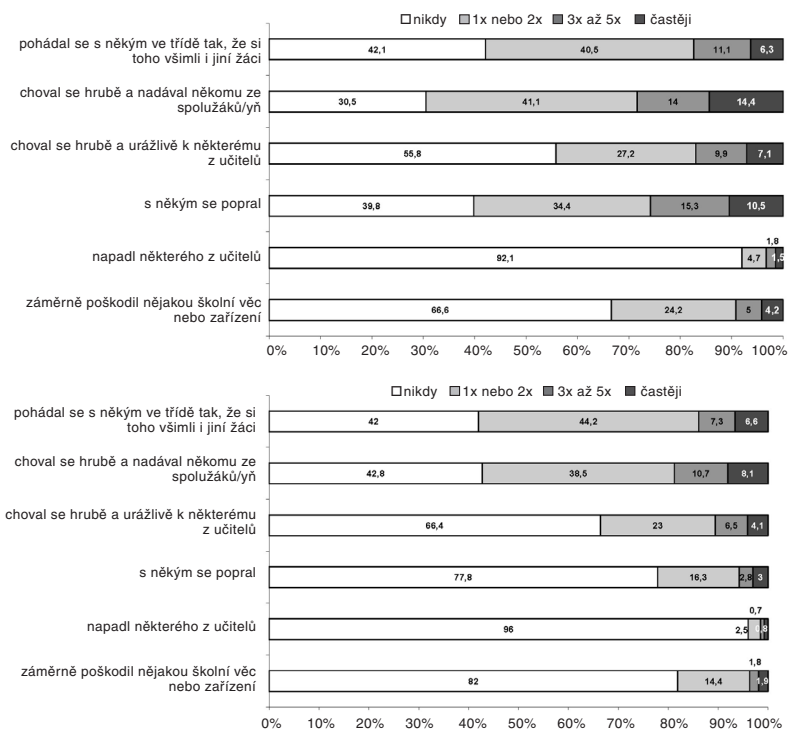
Statistické zpracování dat

Data byla zpracována pomocí standardního programového balíku SPSS v. 16. Pro analýzy, o něž se opírají výsledky prezentované v tomto sdělení, byly použity postupy deskriptivní statistiky a multinomiální logistická regrese.

VÝSLEDKY

Projev násilného chování ve škole a jejich výskyt

Relativní četnost jednotlivých projevů agresivního chování je shrnuta na grafech 1a a 1b (chlapci a dívky).

Graf 1b Četnost projevů agresivního chování ve škole – chlapci horní část, dívky dolní část

U chlapců i děvčat byla nejrozšířenější verbální agrese (dále uvádíme jakýkoli výskyt za posledních 12 měsíců, v závorce pak testování rozdílu v distribuci četností χ^2 testem): hrubé chování, nadávání druhým u chlapců 69,5 %, u dívek 57,2 % ($\chi^2 = 68,6$; $df = 3$; $p < 0,001$) a prudké hádky s výskytem 57,9 % u chlapců a 58 % u děvčat ($\chi^2 = 14,9$; $df = 3$; $p < 0,01$). Fyzickou agresi vůči spolužáku uvedlo 60,2 % chlapců a 22,2 % děvčat ($\chi^2 = 492,1$; $df = 3$; $p < 0,001$). Vandalismu vůči zařízení školy se dopustilo 33,4 % chlapců a 18,0 % děvčat ($\chi^2 = 101,6$; $df = 3$; $p < 0,001$). Hrubé a urážlivé chování vůči některému z učitelů uvedlo 44,2 % chlapců a 33,6 % děvčat ($\chi^2 = 43,6$; $df = 3$; $p < 0,001$), napadení učitele uvedlo 7,9 % chlapců a 4,0 % děvčat ($\chi^2 = 21,3$; $df = 3$; $p < 0,001$).

Věcně významný výskyt agresivního chování

Vyskytne-li se agresivní chování u dospívajícího jednou nebo dvakrát za rok, jistě to není třeba považovat za problém. Z věcného hlediska má význam častý výskyt agresivního chování, v případě našeho výzkumu je za častý výskyt považována volba poslední kategorie na odpovědní škále, tj. častěji než pětikrát během posledních 12 měsíců. Z šesti položek, jimiž byl zjišťován výskyt projevů agresivního chování, reprezentovaly tři položky verbální agresi, dvě položky fyzickou agresi a jedna položka vandalismus. Výskyt věcně významné verbální agrese (bez ohledu na položku) byl 16,6 % pro celý soubor, 19,3 % pro chlapce a 13,5 % pro dívky ($\chi^2 = 19,5$; $df = 1$; $p < 0,001$) a výskyt věcně významné fyzické agrese byl 7,5 % pro celý vzorek, 10,9 % pro chlapce a 3,6 % pro dívky ($\chi^2 = 61,0$; $df = 1$; $p < 0,001$). Hodnoty pro vandalismus byly 3,1 % pro celý soubor, 4,2 % pro chlapce a 1,9 % pro dívky ($\chi^2 = 14,3$; $df = 1$; $p < 0,001$).

Rozdělení výzkumného souboru na skupiny podle úrovně agresivního chování

Předpokladem pro další analýzy bylo provést kategorizaci adolescentů podle úrovně agresivního chování. K této kategorizaci jsme použili šest položek, jimiž jsme zjišťovali projevy přímého násilného chování ve škole, a to tak, že jsme vytvořili novou kompozitní proměnnou. V té bylo jedním bodem hodnoceno chování, které se vyskytlo 3 až 5krát a dvěma body takové, které bylo udáváno častěji. Nová proměnná měla hodnoty v rozsahu 0 až 12 bodů, průměr 1,1 a standardní odchylku 1,92. Využití rozložení kompozitní proměnné se nám pro účely stanovení úrovně agresivního chování jevílo jako vhodnější oproti jiným možným postupům. Do skupiny se *zvýšenou úrovní agresivního chování* jsme zařadili ty jedince, kteří měli hrubý skóre na kompozitní proměnné jednu standardní odchylku nad průměrem, za jedince s *vysokou úrovní agresivního chování* jsme považovali dotázané se skórem vyšším než dvě standardní odchylky nad průměrem. Ostatní zůstali ve skupině označené *nizká nebo průměrná úroveň agresivního chování*. Zastoupení souboru v jednotlivých skupinách je uvedeno v tab. 2. Zastoupení chlapců ve skupinách se zvýšenou a vysokou úrovní agresivního chování je oproti dívkám významně vyšší ($\chi^2 = 60,8$; $df = 2$; $p < 0,001$).

Prediktory agresivního chování z hlediska faktorů z oblasti rodiny, vrstevníků a školy: vícerozměrná analýza

Souvislosti agresivního chování jsme sledovali ve vztahu k 13 kontextovým proměnným, které vymezují oblast rodiny, vrstevnických vztahů a školy. Proměnné ke každé ze tří oblastí jsou uvedeny v tab. 3 v dichotomizované podobě, kdy např. proměnná „dobrý vztah k matce“ je určen volbou odpovědi v kategoriích *dobrý* nebo *velmi dobrý*. Obdobně byly dichotomizovány i další proměnné, které byly podrobně popsány v metodách. V tabulce jsou uváděny relativní četnosti podle pohlaví a kategorií úrovně agresivního chování.

Tab. 2 Kategorie úrovně agresivního chování podle pohlaví

	Nízká a průměrná úroveň agresivního chování	Zvýšená úroveň agresivního chování	Vysoká úroveň agresivního chování
Chlapci	1 305 (78,9 %)	204 (12,3 %)	145 (8,8 %)
Dívky	1 345 (89,0 %)	107 (7,1 %)	59 (3,9 %)
Celkem	2 650 (83,7 %)	311 (9,8 %)	204 (6,4 %)

Tab. 3 Proměnné vztahující se k oblasti rodiny, vrstevnických vztahů a vztahů ke škole podle pohlaví a úrovně agresivního chování (%)

	Pohlaví		Úroveň agresivního chování		
	Chlapec	Děvče	Nízká a průměrná	Zvýšená	Vysoká
<i>Proměnné z oblasti rodiny</i>					
Dobrý vztah k matce	90	87	90	85	76
Dobrý vztah k otci	80	76	80	73	56
Jasná pravidla v rodině a kontrola	54	63	61	50	42
Tělesné trestání v rodině	6	8	6	10	18
Tráví společně s rodiči hodně času	36	40	40	33	27
<i>Proměnné z oblasti vrstevnických vztahů</i>					
Společenský/á, mezi vrstevníky oblíbený/á	76	82	80	71	70
Často tráví čas s partou hned po škole	33	35	31	40	52
Často tráví víkendy s partou	48	56	50	64	64
<i>Proměnné z oblasti školy</i>					
Rodiče příliš očekávají, pokud jde o školu	54	48	51	54	54
Učitelé příliš očekávají, pokud jde o školu	43	37	39	44	49
Učitelé jednají spravedlivě	58	64	65	48	30
Škola je stresující	37	43	38	47	48
Ve škole se mu/jí nelíbí	39	30	31	47	55

Uvedené kontextové proměnné jsme použili jako nezávisle proměnné v multinomiální logistické regresi (tab. 4). Závisle proměnnou zde byly skupiny definované podle úrovně agresivního chování (referenční kategorií byla skupina s nízkou nebo průměrnou úrovní agresivity). S opatrností a spíše v technickém smyslu mluvíme o nezávisle proměnných jako o prediktorech, protože jde o proměnné z průřezové studie. Pro skupinu se zvýšenou úrovní agresivního chování se jako statisticky významný prediktor z oblasti rodiny uplatňuje pouze tělesné trestání (OR = 1,62), z proměnných vrstevnické oblasti oblíbenost mezi vrstevníky (negativně) (OR = 0,68) a trávení času s partou o víkendech (OR = 1,17), z prediktorů v oblasti školy se uplatňuje spravedlivé jednání učitelů (negativně) (OR = 0,68), stresující charakter školy (OR = 1,32) a neoblíbenost školního prostředí (OR = 1,42). Jako statisticky významné prediktory vysoké úrovně agresivity se uplatňují již jmenované proměnné, s výjimkou dvou proměnných „škola je stresující“ a „učitelé jednají spravedlivě“. K těmto jako další statisticky významné přistupují další proměnné – dobrý vztah k matce a otci (negativně) (OR = 0,57, resp. 0,52), trávení času s partou hned po škole (OR = 1,91), přílišná očekávání ze strany učitelů (OR = 1,46). Mužské pohlaví je silným prediktorem u obou kategorií agresivního chování (OR = 2,03 a OR = 2,82).

Tab. 4 Prediktory agresivního chování (multinomiální logistická regrese, referenční kategorie – nízká nebo průměrná úroveň agresivního chování)

Nezávislé proměnné	Zvýšená úroveň agresivního chování		Vysoká úroveň agresivního chování	
	B	OR (95% CI)	B	OR (95% CI)
Dobrý vztah k matce	-0,224	0,80 (0,56; 1,15)	-0,561	0,57 (0,39; 0,84)**
Dobrý vztah k otci	-0,192	0,83 (0,616; 1,11)	-0,663	0,52 (0,37; 0,72)**
Jasná pravidla v rodině a kontrola	-0,148	0,86 (0,67; 1,12)	-0,224	0,80 (0,58; 1,10)
Tělesné trestání v rodině	0,481	1,62 (1,06; 2,47)*	1,036	2,82 (1,83; 4,34)**
Tráví společně s rodiči hodně času	-0,077	0,93 (0,71; 1,21)	-0,109	0,90 (0,63; 1,27)
Společenský/á, mezi vrstevníky oblíbený/á	-0,388	0,68 (0,51; 0,90)**	-0,350	0,70 (0,50; 0,99)*
Často tráví čas s partou hned po škole	0,159	1,17 (0,90; 1,52)	0,649	1,91 (1,39; 2,64)**
Často tráví víkendy s partou	0,578	1,78 (1,37; 2,32)**	0,398	1,49 (1,07; 2,08)*
Rodiče příliš očekávají, pokud jde o školu	-0,065	0,94 (0,72; 1,22)	-0,263	0,77 (0,55; 1,07)
Učitelé příliš očekávají, pokud jde o školu	0,120	1,13 (0,87; 1,47)	0,380	1,46 (1,05; 2,03)*
Učitelé jednají spravedlivě	-0,390	0,68 (0,53; 0,87)**	-1,011	0,36 (0,26; 1,51)**
Škola je stresující	0,277	1,32 (1,03; 1,69)*	0,172	1,19 (0,87; 1,62)
Ve škole se mu/jí nelíbí	0,353	1,42 (1,10; 1,84)**	0,428	1,53 (1,12; 2,10)**
Mužské pohlaví	0,706	2,03 (1,57; 2,62)**	1,036	2,82 (2,02; 3,94)**

* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$

DISKUSE

V této studii jsme sledovali tři cíle. Tím prvním bylo podat přehled o výskytu různých forem agresivního chování dospívajících ve školním věku. Výsledky této části potvrdily, že chlapci projevují přímou agresi častěji než dívky, což se dalo očekávat, a je tomu tak i v obdobných výzkumech provedených v zahraničí (Card et al., 2008; Wolke et al., 2001). Pokud jde o četnost výskytu jednotlivých projevů agresivního chování, převažuje slovní agrese následována fyzickou agresi a agresi zaměřenou na ničení vybavení školy. Z nám kulturně blízké oblasti dospěli k podobnému výsledku Funk (2001) a Fuchs (2009), i když konkrétní hodnoty je obtížné srovnávat pro rozdíly v metodologii výzkumu a definici proměnných. Určitým překvapením je poměrně vysoké procento projevů násilí žáků vůči učitelům, ale také ze strany učitele vůči žákům. Tyto výpovědi žáků máme možnost porovnat se zkušenostmi učitelů ze stejných škol (Csémy et al., 2013). Hrubou slovní agresi ze strany žáků vůči své osobě uvedlo 44 % učitelů a 49 % učitelek. Obdobné chování vůči učitelům uvedlo 39 % žáků. Fyzickou agresi ze strany žáků vůči své osobě uvedlo 6 % učitelů a 4 % učitelek. V souboru žáků udává napadení učitele 6 % dotázaných (8 % chlapců a 4 % dívek). Ukazuje se, že se data shromážděná ze stejných škol od žáků a učitelů v tomto ohledu do značné míry shodují. Jde o nový poznatek, který má velkou závažnost pro oblast řešení agresivního chování na školách.

Ve druhé části práce jsme vytvořili skupiny s různou úrovní agresivního chování. Do kategorie se zvýšeným agresivním chováním spadá 6,4 % žáků našeho souboru. I když jsme kategorizaci provedli na základě rozložení kompozitního skóru z proměnných sledujících projevy agresivního chování, zdá se, že výsledek je plauzibilní, protože v literatuře je výskyt výrazně agresivních dospívajících odhadován v rozmezí 3 % až 9 % (Funk, 2001; Wetzels et al., 1999).

Poslední, třetí část práce se věnovala kontextu agresivního chování. Vícerozměrná analýza ukázala, že agresivní chování má zřetelnou spojitost s rodinnými faktory. Agresivní dospívající mají často špatný vztah k otci i matce, vyrůstají v rodinném prostředí s volnějším pravidly a nižší mírou kontroly a především jsou vůči nim v rodině častěji užívány tělesné tresty. Agresivní děti tráví společně se svými rodiči méně času. I když se z těchto proměnných ve vícerozměrné analýze uplatňují jen vztahy k rodičům a tělesné trestání, je možné si udělat celkový obrázek, podle něhož se bude jednat o rodiny, v nichž sociální maladaptace nebo nedisciplinované jednání dítěte může být důsledkem nejasných nebo nedůsledně dodržovaných pravidel. Omezený repertoár výchovných prostředků vede v těchto rodinách k častějšímu využívání tělesných trestů, od nichž je očekávána rychlá a účinná náprava. V podobném smyslu je vliv rodinného prostředí hodnocen i v pracích Espelangeové et al. (2001), Funka (2001) a Fuchse (2009). Z vrstevnické oblasti se uplatňuje vliv party. Agresivní děti častěji tráví čas hned po škole spolu s partou a také o víkendech. To má zřejmě souvislost s nižším dohledem rodičů, který takové chování umožňuje. Socializace v rámci party a potřeba prosadit se v ní jsou spojeny s častějšími projevy agresivního chování. Nižší společenskost a oblíbenost je dána skutečností, že většinu žáků ve třídách tvoří žáci s nízkou nebo průměrnou mírou agresivity, kteří se agresivních spolužáků bojí či považují agresivní chování za nevhodné z hlediska norem chování ve škole (Ostrov, Crick, 2007). Na druhé straně může mít agresivní chování spojitost s nižší úrovní sociálních kompetencí (Copeland-Mitchell, Denham, DeMulder, 1997). Konečně proměnné z oblasti školního prostředí naznačují, že agresivní dospívající vnímají školu jako prostředí, kde se jim nelíbí, častěji pocítují chování učitele jako vůči nim nespravedlivé, případně spojené s přílišnými očekáváními. Jestliže těmto očekáváním nejsou s to dostát, může vznikat pocit nedostatečnosti, snížení sebehodnocení a pocit frustrace vůči škole, který může rovněž projevy násilného chování stimulovat.

Výzkum provedený na 115 školách přinesl cenné a v mnohém zajímavé poznatky o násilném chování dospívajících ve škole a jeho kontextu. V souvislosti s prezentovanými výsledky je nutné zmínit omezení studie. Studie byla sice provedena metodou on-line administrovaného dotazníku s garantovanou anonymitou, což u žáků mohlo snížit tendence k odpovídání sociálně žádoucím způsobem, omezení spojená s dotazovým šetřením však zůstávají. Informace jsou založeny na sebezpozování a průřezový charakter dat omezuje možnosti interpretace dat na analýzu asociací, ať už jsou provedeny jakýmkoli statistickým postupem. Druhou limitující okolností výzkumu byla ochota škol na výzkumu spolupracovat. Oslovené školy byly sice vybrány náhodně z registru škol, nicméně z celkem 240 oslovených škol souhlasilo s účastí na studii 115 škol. Jde sice o velký počet škol a velký soubor dotázaných školáků, přesto se necítíme oprávněni vydávat náš soubor za plně reprezentativní pro danou věkovou skupinu školní mládeže.

ZÁVĚR

Explorační výzkum byl zaměřen na zjištění výskytu násilného chování dospívajících na základních školách a na analýzu kontextu násilného chování. Mezi násilnými projevy převažovala verbální agrese a po ní fyzická. Relativně často bylo udáváno také záměrné ničení vybavení školy. Zvláštní pozornost zasluhuje agrese směřovaná na učitele. K analýze kontextových souvislostí agresivního chování byl soubor rozdělen do tří skupin na základě rozložení kompozitního skóru agresivního chování. Vyšší úroveň agresivního chování je spojena s horšími vztahy k rodičům, volnými rodinnými pravidly, nízkou kontrolou ze strany rodičů a častějším využíváním tělesných trestů, nižší oblíbeností v kolektivu, častým trávením volného času s partou, nízkou oblíbeností školy a pocitem, že učitelé s žáky nejednají spravedlivě. Silným prediktorem agresivního chování je mužské pohlaví.

LITERATURA

- Bendl, S. (2004): Kázeňské problémy ve škole. Praha, Triton.
- Blatný, M., Hrdlička, M., Ruchkin, V., Vermeiren, R., Schwab-Stone M. (2006a): Antisocial involvement, use of substances, and sexual behaviors among urban youth in the Czech Republic. *Studia Psychologica* 48, 107-123.
- Blatný, M., Hrdlička, M., Sobotková, V., Jelínek, M., Květon, P., Vobořil, D. (2006b): Prevalence antisociálního chování v obecné populaci českých adolescentů z městských oblastí. *Československá psychologie* 50, 297-310.
- Bryant, F. B., Smith, B. D. (2001): Refining the architecture of aggression: A measurement model for the Buss-Perry aggression questionnaire. *Journal of Research in Personality* 35, 138-167.
- Buhs, E. S., Ladd, G. W., Herald, S. L. (2006): Peer exclusion and victimization: Processes that mediate the relation between peer group rejection and children's classroom engagement and achievement? *Journal of Educational Psychology* 98, 1-13.
- Cairns, R. B., Cairns, B. D., Neckerman, H. J., Ferguson, L. L., Gariépy, J.-L. (1989): Growth and aggression: 1. Childhood to early adolescence. *Developmental Psychology* 25, 320-330.
- Card, N. A., Stucky, B. D., Sawalani, G. M., Little, T. D. (2008): Direct and indirect aggression during childhood and adolescence: A meta-analytic review of gender differences, intercorrelations, and relations to maladjustment. *Child Development* 79, 1185-1229.
- Coie, J. D., Dodge, K. A. (1998): Aggression and antisocial behavior. In: Damon, W. (Series Ed.), Eisenberg, N. (Vol. Ed.), *Handbook of child psychology*. New York, Wiley, 779-862.
- Copeland-Mitchell, J., Denham, S. A., DeMulder, E. K. (1997): Q-sort assessment of child-teacher attachment relationships and social competence in the preschool. *Early Education and Development* 8, 27-39.
- Crick, N. R., Ostrov, J. M., Werner, N. E. (2006). A longitudinal study of relational aggression, physical aggression and

- children's social-psychological adjustment. *Journal of Abnormal Child Psychology* 34, 131-142.
- Csémy, L., Starostová, O., Hrachovinová, D., Čáp, P. (2013): Agresivní chování ve škole, jak je vnímají pedagogové. *Psychologie pro praxi* 48, 79-88.
- Currie, C., Zanotti, C., Morgan, A., Currie, D., de Looze, M., Roberts, C. et al. (2012): Social determinants of health and well-being among young people. *Health Behaviour in School-aged Children (HBSC) study: international report from the 2009/2010 survey*. Copenhagen, WHO Regional Office for Europe.
- Dan, J. (1998): Pracovní vyprahnutí u učitelů. In: Řehulka, E., Řehulková, O. (Eds.), *Učitelé a zdraví 1*. Sborník. Brno, Psychologický ústav AV ČR a nakladatelství Pavel Křepela, 67-73.
- Day, D. M., Bream, L. A., Pal, A. (1992): Proactive and reactive aggression: An analysis of subtypes based on teacher perceptions. *Journal of Clinical Child and Adolescent Psychology* 21, 210-217.
- Dodge, K. A., Coie, J. D. (1987): Social-information-processing factors in reactive and proactive aggression in children's peer groups. *Journal of Personality and Social Psychology* 53, 1146-1158.
- Espelage, L. D., Bosworth, K., Simon, R. T. (2001): Short-term stability and prospective correlates of bullying in middle-school students: an examination of potential demographic, psychosocial and environmental influences. *Violence and Victims* 16, 411-426.
- Feshbach, N. D. (1969): Sex differences in children's modes of aggressive responses toward outsiders. *Merrill-Palmer Quarterly* 15, 249-258.
- Fuchs, M. (2009): Violence at German schools: Findings and open questions. *International Journal of Violence and School* 9, 79-101.
- Funk, W. (2001): Violence in German Schools: Its determinants and its prevention in the scope of community-based crime prevention schemes. Nuremberg, IFES.
- Holeček, V., Jirincová, B., Miňhová, J. (2001): Faktory ohrožující osobnost učitele. In: Řehulka, E., Řehulková, O. (Eds.), *Učitelé a zdraví 3*. Sborník. Brno, Psychologický ústav AV ČR a nakladatelství Pavel Křepela, 51-57.
- Hurrelmann, K. (1990): Gewalt in der Schule. In: Schwind, H. D. et al. (Eds.), *Ursachen Prevention und Kontrolle von Gewalt*. Band III. Berlin, Duncker und Humblot.
- Kouhout-Diaz, M. (2009): Deviance and violence in education environments and their development in the Czech Republic. *CRIM- PREV Report*. *International Journal of Violence and School* 9, 36-56.
- Ladd, G. W. (2005): *Children's peer relations and social competence: A century of progress*. New Haven, CT, Yale University Press.
- Mercy, J., Butchart, A., Farrington, D., Cerdá, M. (2002): Youth violence. In: Krug, E., Dahlberg, L. L., Mercy, J. A., Zwi, A. B., Lozano, R. (Eds.), *World report on violence and health*. Geneva, World Health Organization, 25-56.
- Mlčák, Z. (1998): Psychická zátěž u učitelů velkoměstských a venkovských škol. In: Řehulka, E., Řehulková, O. (Eds.), *Učitelé a zdraví 1*. Sborník. Brno, Psychologický ústav AV ČR a nakladatelství Pavel Křepela, 24-37.
- Ostrov, J. M., Crick, N. R. (2007): Forms and functions of aggression during early childhood. A short-term longitudinal study. *School Psychology Review* 36, 22-43.
- Paulík, K. (1999): *Psychologické aspekty pracovní spokojenosti učitelů*. Ostrava, Ostravská univerzita.
- Poulin, F., Boivin, M. (2000): Reactive and proactive aggression: Evidence of a two-factor model. *Psychological Assessment* 12, 115-122.
- Řehulka, E., Řehulková, O. (Eds.) (1998): *Učitelé a zdraví 1*. Sborník. Brno, Psychologický ústav AV ČR a nakladatelství Pavel Křepela.
- Sobotková, V., Blatný, M., Jelínek, M., Hrdlička, M., Urbánek, T. (2009): Typologie antisociálního chování v rané adolescenci a jeho vztah k jiným formám rizikového chování. *Československá psychologie* 53, 428-440.
- Sobotková, V., Osecká, T., Blatný, M., Jelínek, M., Hrdlička, M. (2012): Expozice komunitnímu násilí a školní šikana a jejich vztah k antisociálnímu chování v rané adolescenci. *Československá psychologie* 56, 409-419.
- Windle, M. (1993): A retrospective measure of childhood behavior problems and its use in predicting adolescent problem behaviors. *Journal of Studies on Alcohol and Drugs* 54, 422-431.
- Wetzels, P., Enzmann, D., Mecklenburg, E., Pfeiffer, C. (1999): *Gewalt im Leben Münchner Jugendlicher: Abschlußbericht über die Ergebnisse einer repräsentativen Dunkelfeldbefragung von Schülern der 9. Jahrgangsstufe und des Berufsvorbereitungsjahres*, Hannover, Kriminologisches Forschungsinstitut Niedersachsen.
- Wolke, D., Woods, S., Stanford, K., Schultz, H. (2001): Bullying and victimisation of primary school children in England and Germany: Prevalence and school factors. *British Journal of Psychology* 92, 673-696.

SOUHRN

Cíle. Cílem výzkumu bylo popsat výskyt specifických forem násilného chování dospívajících ve škole a analyzovat rodinný, vrstevnický a školní kontext agresivního chování.

Soubor a metoda. Soubor tvořili dospívající ze 115 náhodně vybraných základních škol. Dotazování byli žáci 7., 8. a 9. ročníku, z každé školy se účastnila jedna třída. Informace byly získávány prostřednictvím dotazníku, který zahrnoval položky týkající se projevů agresivního chování a jeho kontextu, dále položky mapující vztah k rodině, vrstevníkům, škole a učitelům. Výzkum proběhl metodou on-line aplikace přes internetové rozhraní. Soubor tvořilo 3 165 žáků, průměrný věk byl 13,9 let (SD = 0,97). Chlapci tvořili 52,3 % souboru.

Výzkumné otázky. Výzkum měl explorační charakter a kladl si tyto výzkumné otázky: jaký je výskyt různých projevů agresivního chování mezi dospívajícími, jaká je souvislost mezi vybranými proměnnými z oblasti rodiny, vrstevnických vztahů a vztahů ke škole a úrovni agresivního chování.

Statistická analýza. Základní popisná statistika byla použita pro prezentaci výskytu projevů násilného chování, kontextové vztahy byly analy-

zovány chí-kvadrát testem a aplikací multinomiální logistické regrese.

Výsledky. Věcně významný výskyt (tj. častěji než pětkrát za posledních 12 měsíců) projevů agresivního chování byl v případě verbální agrese 16,6 %, fyzické agrese 7,5 % a vandalismu 3,1 %. Na základě charakteristik kompozitní proměnné byly vytvořeny tři skupiny: 1) dospívající s nízkou nebo průměrnou úrovní agresivního chování, 2) dospívající se zvýšenou úrovní agresivního chování a 3) dospívající s vysokou úrovní agresivního chování. V multinominální logistické regresi se jako statisticky významné prediktory agresivního chování uplatnily následující proměnné: dobrý vztah k matce a otci (oba negativně), používání tělesného trestání v rodině, oblíbenost mezi vrstevníky (negativně), časté trávení času s partou rovnou po škole a o víkendech, spravedlivé jednání učitelů (negativně), stresující charakter školy, neoblíbenost školního prostředí a přílišná očekávání ze strany učitelů. Silným prediktorem agresivního chování je mužské pohlaví.

Omezení studie. Omezení studie vyplývají z průřezového designu a metody založené na self-reporetech.